

מסורת בסערות תימן

לְאֲבוֹתֵינוּ
וְלָנוּ

בואי תימן: שיחה מרתקת במעונו של פוסק עדת תימן, הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א, על סודה של יהדות תימן המשמרת את מסורת אבותיה בנאמנות ובעוז • על סדרי התפילה, כתיבת והגבהת ספר תורה, ומנהגי חג הפסח ושאר המועדים • מסורת אבותינו בידינו • הרב א. חפץ

מקום של כבוד נשתמר לה ליהדות תימן בין כלל העדות והשבטים, כעדה המחזיקה בכל עוז במסורת אבותיה, מסורת ותיקה ועתיקת יומין, הנישאת בכבוד בידי בניה ונושאי כתרם עד עצם היום הזה. ביקשנו לתור אחר סודה של עדה זו ומסורתה המקורשת, וזכינו להתקבל לשיחה במעונו של הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א, פוסק עדת תימן, שנאות לבקשתנו לגלות מעט מרזי המסורת העתיקה המלווה את עדת תימן מקדמת דנא, ומבקשים לירד לעומקו של הסוד הגדול.

● כיצד אירע שדווקא ביהדות תימן, יש את המסורת גם בדברים שרוב קהילות ישראל שינו. במה נתייחדה יהדות תימן על פני שאר הקהילות?

זו אכן זכות עצומה, ומגלגלים זכות על ידי זכאים. הנושא של שמירת המסורת, הוא כמעט הדבר הכולט ביותר ביהדות תימן. מי שבעיקר החזיק את המסורת של יהדות תימן בדורות האחרונים, הוא המהרי"ץ, מורנו הרב רבי יחיא צאלח זי"ע, גאון רבני תימן ותפארתם, שחי לפני למעלה ממאתים שנה. צריך לדעת, שלא מדובר בתופעה שקרתה מעצמה, מחמת סיבות סביבתיות וכדו', אלא יהודי תימן יגעו על כך רבות לאורך כל הדורות. המהלך של השמירה על המסורת הוא מעיקרי נשמתם של יהדות תימן ממש, לאחוז במנהג המקורי הקדום ממש כמאז ומקדם. ואמנם העובדה שיהדות תימן הייתה מבודדת מעט מהעולם הועילה להם לשמירה על זהותם ויחורם, אך גם זה מתנה משמים, שנתנו להם את התנאים הללו, שיהיה להם פחות קשה מקהילות יהדות אחרות, כי 'ברוך שאדם רוצה ללכת מולכים אותו'.

חשיבות שמירת המסורת

● מהי באמת הסיבה שצריך לשמור על המסורת עד כדי כך? האם מדובר על נושאים הלכתיים בסיודות ההלכה, או על מנהגי ישראל, בכחינת מנהגי אבותינו בידינו?

אמנם רוב הדברים האמורים אינם בנושאים שהם

הגר"י רצאבי שליט"א כשריפת חמץ

היום ספרי תורה אשכנזים עתיקים שרואים בהם את הכתיבה הזו. אך כידוע, מכיוון שהיו כלכלים וטעויות במסורת, חכמי הדורות העדיפו להפסיק את צורת הכתיבה של האותיות הללו, אבל אצלנו ביהדות תימן הן קיימות כמאז ומקדם. זאת דוגמא טובה למקרה שבו יהדות תימן משמרת מסורת קדומה של עם ישראל שהשתנתה מכל מיני סיבות.

● מהו מקורו של מבטא הדיבור הייחודי שבו אוחזים היהודים יוצאי תימן?

יהדות תימן אינה שונה מאף קהילה אחרת, אלא שהתימנים פשוט שימרו את המקור. כל מי שבקיא בתולדות שפת לשון הקודש, יודע שהמבטא הזה הוא לשון הקודש כנתינתה מסיני, דוק ותשכח שהמבטא היחיד שניתן להכריז בו בין כל האותיות, הוא המבטא של מסורת תימן, ויתירה מכך, רק על פי המבטא של יהדות תימן אפשר לקיים את דינא דגמרא להאריך בשמע ישראל בל"ת של 'אחד', כאשר מבטאים בל"ת רפויה.

מרן רשכבה"ג הגרא"ל שטינמן זצוק"ל, היה מצטט את מה שנאמר בשם רבינו הגר"א זי"ע (בתיקוני זוהר), שעיקר לשון הקודש הוא בהברה הספרדית, ומסתמא, אמר מרן זצ"ל, שכונתו להברה התימנית, שהיא ההברה היותר מדויקת, וההברה התימנית קרובה ברובה להברה הליטאית, כגון בניקוד 'חולם' וכו'.

מסורת בסדרי התפילות

הגר"י רצאבי שליט"א ממשיך ומתאר את המסורת המיוחדת של יהדות תימן בסדרי התפילות: גם בסדר התפילות יש ליהדות תימן מסורות מיוחדות על פי הגמרא, כמו למשל בסדר קריאת שמע, שאותו כולם קוראים יחד, כנזכר במדרש שיר השירים רבה (ח' ט"ו) על הפסוק 'היושבת בגנים', ש'כשישראל נכנסים לבתי כנסיות וקורין קריית שמע בכיוון הדעת בקול אחד ברעת ובטעם אחד, הקב"ה אומר להם 'היושבת בגנים', כשאתם קורין 'חברים', אני ופמליא שלי 'מקשיבים לקולך השמיעיני'.

מנהג נוסף שאנחנו נוהגים, הוא שבימים שגומרים בהם את ההלל, הציבור לא אומר את ההלל מילה במילה, אלא שליח הציבור אומר והציבור עונים 'הללויה'; השליח ציבור מתחיל 'הללויה', והקהל עונים אחריו 'הללויה', וכך על כל פיסקה ופיסקה הקהל עונים 'הללויה', וכך מאה ועשרים ושלוש פעמים, כמנין שנותיו של אהרן הכהן, מלבד בראשי הפרקים שבהם הקהל חוזר אחריו. וכידוע, שהדברים מפורשים במסכת סוכה (דף לה, א) ובירושלמי ובמדרשים. והמעניין הוא, שמנהג זה נשתכח מכלל ישראל, והיחידים שמחזיקים בדרך זו הם רק התימנים.

לעיכובא ממש, או שהם בנושאים שיש דעות שהם לעיכובא, אבל מדובר בנושאים בעלי נדון הלכתי מובהק בבסיסם.

לדוכמא, הדין והמנהג של קריאת התרגום בעת קריאת התורה בציבור, הוא בעיקרו מחלוקת בראשונים, ואנו עדת תימן נוהגים כשיטת הגאונים, שאפילו שכיום אנו לא מבינים את התרגום כמו בימי חז"ל, למרות זאת אנחנו מתרגמים את הקריאה.

ולמרות שדעת התוספות והרא"ש שמנהג קריאת התרגום בציבור נוצר רק למען אנשי ארץ בכל שלא הבינו את לשון הקודש, וממילא הדבר תלוי לפי מצב הזמן והמקום, מכל מקום דעת רבותינו הגאונים היא שאסור לשנות את התקנה, וכפי שכתב רב האי גאון בתשובתו (הוכאה בספר העיתים סי' קע"ט): "לא ידענו עד היום שכספרד ביטלו את התרגום, ואנו תמהים על כך, כי לא שמענו עד היום שיש בהם חלילה שמץ מינות".

כל כך הוא התבטא בחריפות.

על כל פנים, הנושא הזה הוא ענין הלכתי - האם התרגום הוא תקנה שניתן לבטלה או לא, ואף על פי שזה לא לעיכובא ממש, מכל מקום זהו דין והלכה ברורה, ומחלוקת חכמינו הראשונים.

באופן כללי אפשר לומר, שמנהגי תימן מאז ומקדם מושתתים על פי דברי הגאונים, ולאחר מכן על שיטת הרמב"ם ודעתו להלכה.

דוגמא נוספת למנהג שהשתמר בקרב יהדות תימן, היא שבעת קריאת ספר תורה, כל עולה לתורה קורא בעצמו, ולא שומע מהחזן. גם המנהג הזה יסודו מתקנת חז"ל, ולאורך שנות הגלות המנהג השתנה בכל הקהילות, מלבד ביהדות תימן.

מנהגי תימן בכתיבת ספר תורה

הגר"י רצאבי שליט"א ממשיך לגולל את מנהגייהם הטוריים של יהדות תימן, אשר נשתמרו בידיהם מימי בית המקדש הראשון ועד עצם היום הזה:

"גם בספר תורה עצמו, ישנם מקומות של חסרות ויתרות. יש אחד עשר שינויים של חסרות ויתרות שיש הבדל בכתיבה עצמה. השינוי הבולט ביותר הוא בסוף פרשת נוח, שבעוד שבספרי התורה של מרבית הקהילות כתוב 'ויהי כל ימי נח', בספרי תימן הגרסא היא 'ויהי כל ימי נח'. מלבד השינוי הזה, ישנם גם שלושה שינויים בצורת הפרשיות ואופן כתיבת מילים מסוימות, וזאת כאמור, מלבד עשרת השינויים הנוספים. אגב, מעניין לציין בענין של 'ויהי כל ימי נוח', שמסורת כזאת השתמרה גם בקהילות אשכנז עד לפני כשלוש מאות שנה, כפי שכתב בעל 'מנחת שו'.

מנהגים נוספים שנשתמרו ביהדות תימן, הם במנהג והמסורת של האותיות הלפופות והעקומות, שלכולן יש גם טעמים ורמזים וסודות נפלאים. ואסכיד: בענין אופן כתיבת כ"ב אותיות של התורה, נשתמרה אצלינו מסורת, לכתוב בכמה מקומות בתורה את האותיות בצורה שונה.

הדוגמא הבולטת והמפורסמת היא האות פ"א, שלעיתים אנחנו מוסיפים בה כמין פ"א קטנה בתוך הפ"א הגדולה. צורת הכתיבה הזאת מוזכרת כבר ברבים מהקדמונים. הרמב"ם כותב את זה בפירושו, וכן מקובל איש מפי איש ומוזכר כרבים מהראשונים, כגון במאירי ובמהזור ויטרי. ואפשר אף למצוא עד

גם בצורת התרועה בתקיעות דראש השנה יש לכני עדת תימן מסורת מפורסמת מיוחדת. ולאחר מכן בסוכות יש את המנהג של הידור במצוות הדסים, להוסיף הרבה הדסים מלבד שלושת ההדסים הקבועים - ויש שמרכיבים להוסיף עד שישים ושמונה הדסים שוטים.

מסורת תימן בחג הפסח

● ידועים גם המנהגים של יהדות תימן בחג הפסח...

אכן. לאורך כל ימי הפסח אנו נוהגים באכילת המצה, 'לחם עוני', כמו כליל הסדר, ובוצעים על מצה שלימה לצד חצי מצה. כלומר, בכל שבעת ימי הפסח אנחנו מברכים על מצה וחצי.

● יש גם את המנהג המפורסם בקהילות תימן, על פי ההלכה 'להראות את עצמו כאילו יצא ממצרים', שבעל הבית עורך הסדר לוקח את המצה והקערה על הכתף, ועורך טקס שלם ותיאור מעשי - כיצד יצאו אבותינו במצרים..

אכן יש מנהג כזה. זהו מנהג תימני מוכר, אבל דוקא לו אין מקור מפורש מימי הגאונים או מדינא דגמרא, ובאופן אישי גם לא ראיתי מי שנוהג כן. ועל כל פנים, מנהג זה קיים גם אצל עדות אחרות, ולא רק אצל התימנים.

המשך בעמוד 89

מסורת בסערות תימן

המשך מעמוד 77

מנהג אחר שיש אצלנו כליל הסדר, בשונה מעדות אחרות, הוא שאצלנו אין טיבול בחומץ או במי מלח, אלא כל הטיבולים הם בחרוסת, כשיטת הגאונים והרמב"ם. כראשונים מובא שרבינו תם והרשב"ם הם אלו ששינו את המנהג, ואנחנו בעדת תימן המשכנו לנהוג כשיטת הגאונים והרמב"ם.

● מנהג יחודי נוסף של עדת תימן, הוא האופן המיוחד של עיטוף הטלית...

נכון. צורת העטיפה המיוחדת של הטלית שלנו, אינה נובעת משיטת הגאונים, אלא כך משמע בגמרא, שצורת העטיפה הנכונה אינה כשהטלית מוגבהת על צידי הכתפיים, אלא פרוסה על הגוף. ואילו אופן העיטוף הרגיל שמקובל כיום בשאר העדות, שהטלית מקופלת על הכתפיים, נחשב אצלנו כקישוט, ולכן למשל חתן ביום חתונתו מתעטף ולובש בצורה הזאת את הטלית על הכתפיים לכבוד וקישוט.

מנהג נוסף שבעדת תימן נוהגים עם העיטוף, הוא שבימי אבלות רח"ל, האבלים יושבים בעטיפת הראש, כלומר, בעיטוף הראש וקצת מהגוף, בדומה לעטיפת הטלית. וגם מנהג זה הוא מדינת דגמרא, כמבואר במועד קטן. באותו נושא, יש לנו מנהג נוסף שאותו אנחנו נוהגים בנשיאת המיטה בעת הלוויה רח"ל, על פי המנהג המובא בגמרא של 'חלוצי כתף', ומנהג זה השתמר בקהילות תימן, שהאבלים הולכים לפני

המיטה חלוצי כתף. אבל המנהג הזה לא השתמר אצל כלל קהילות התימנים, והאמת היא שעוד בתימן לא כל היהודים נקטו את מנהג זה. עוד נהגו ביהדות תימן, לקרוא את ה'קדיש' שבמרבית הקהילות אומרים בעת סיום מסכת, לאחר כל לימוד תורה שבעל פה, וכן בתפילת שחרית לאחר אמירת 'פיטום הקטורת' ולאחר אמירת 'במה מדליקין' בשבת. גם המנהג הזה מקורו בדברי רבי סעדיה גאון, וגם הרמב"ם כתב כך, ויש גם סידורים ישנים נוספים של עדות יוצאי המזרח שגם הם הקפידו ונהגו באמירת קדיש זה.

פרפת שלפני המזון

● יש גם את המנהג הידוע של הגבהת ספר תורה. מה טעמו?

נכון. בהגבהת ספר התורה נהגו בקהילות תימן שהחזן מרים שלוש ידיעות בלבד, כאשר ספר התורה שוכב על הבימה, וכך הציבור רואים שלוש ידיעות מצד ימין ושלוש מצד שמאל. ולכאורה טעם התקנה הוא כדי שחלילה לא יפול הספר תורה, כי ספרי התורה של קהילות תימן עשויים מגויל כבד במיוחד, ולכן לא מגביהים את הספר כולו, אלא רק מראים לציבור המתפללים את הספר בדרך זו.

● לפני סיום, אנחנו מזכירים בפני הגר"י רצאבי את מנהג ה'עלה': בסעודות שבת, בין הקידוש לסעודה, נהוג לאכול מיני מתיקה ופירות, ולא מחשיבים זאת להפסק בין קידוש לסעודה.

היום בימינו הנושא הזה השתנה. אמנם יש עדיין שעושים כך, אבל המנהג לא כל כך נפוץ, מחמת תנאי החיים שלא נותנים לקיים את זה.

מהר"ץ ז"ע בעץ חיים (דף קיא, ב) כותב שזה מטעם כבוד השבת, שלא לאכול מיד את הסעודה, והרי כבר איתא במשנה ובגמרא 'פרפת שלפני המזון', ובזמן הגמרא היה זה דבר פשוט שכל סעודה חשובה צריכה להתחיל אותה עם דברי מאכל הגוררים את תאוות המאכל, כי זהו כבוד הסעודה. ולכן נהגו לעשות כן גם בסעודות שבת.

◆ ◆ ◆

אחר שהגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א מזכיר בדבריו את שיטת הרמב"ם שבני עדת תימן צועדים לאורה, אנו מזכירים לפנינו, וניהא ליה בזה, דבר חידוש ששמענו מהגאון רבי ניסן גולדברג שליט"א, אשר ביאר את אחד ההבדלים בין נוסח אנשי תימן לנוסח אשכנז וספרד.

הנה, האשכנזים מבקשים בתפילה "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו שנשמור חוקיך בעולם הזה ונזכה ונחיה ונראה ונירש טובה וברכה לשני ימות המשיח ולחיי העולם הבא".

כלומר, שמכיוון שנשמור את התורה בעולם הזה, נזכה לשכר בימות המשיח ובעולם הבא. אך הנה, בחלק מקהילות תימן מבקשים בנוסח אחר: "שנשמור חוקיך בעולם הזה ובימות המשיח, כדי שנזכה לעולם הבא", ולכאורה יש להתבונן, מהיכן נובע ההבדל בין הנוסחאות.

הסביר הגאון רבי ניסן שליט"א, שעדת בני תימן הלא צועדת לאורו של הרמב"ם, שפוסק כי אין בין עולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד, דהיינו שגם בימות המשיח יהיה לנו מצוות ומעשים טובים עם שר ועונש, ולכן הבקשה היא "שנשמור חוקיך בעולם הזה ובימות המשיח".

אמנם, לשיטת הראב"ד, שסובר שימות המשיח הם ימים שאין בהם חפץ לקבלת שכר המצוות, ולכן אנחנו חייבים להתחיל ולהספיק כבר כעת לפני ביאת הגואל, ולכן בקשתנו "שנשמור חוקיך בעולם הזה... ונזכה נחיה ונראה לימות המשיח ולחיי העולם הבא" – לקבל את שכרנו...

[ומעניין לציין, שבמרבית סידורי נוסח עדות המזרח 'מתחמקים' מפלוגתא זו, ולא מזכירים כלל את 'ימות המשיח', אלא הנוסח הוא רק "שנשמור חוקיך בעולם הזה ונזכה לעולם הבא"].

זוכה לכוון בזה לדברי מהר"ץ בביאור 'עץ חיים' על סדר התפילה שכתב (דף ע, ב): "ולימות המשיח, הכי גרסינן. כדאמרו רבותינו ז"ל (ברכות לד, ב) המצוות אינן בטלין לימות המשיח. לזה מבקש מהשם יתברך שיזכה לקיים חוקיו יתברך בעולם הזה, וגם יזכה לעמוד בתחיה, כדי לקיימם גם לימות המשיח".

יזכנו הש"י בקרוב, אכ"ר.

**צורת העטיפה המיוחדת של
הטלית שלנו, אינה נובעת
משיטת הגאונים, אלא כך משמע
בגמרא, שצורת העטיפה הנכונה
אינה כשהטלית מוגבהת על
צידי הכתפיים, אלא פרוסה על
הגוף. ואילו אופן העיטוף הרגיל
שמקובל כיום בשאר העדות,
שהטלית מקופלת על הכתפיים,
נחשב אצלנו כקישוט**

